

Marjan Drnovšek

Mobilnost Slovencev in regionalizem*

Uvod

V naslovu omenjeno temo obravnavam z vidika selitev (migracij) Slovencev in njihove povezanosti s t.i. regionalnimi oziroma lokalnimi značilnostmi, vse v obsegu orisa, izpostavitve posameznih segmentov in vzorčnih primerov iz časa množičnega izseljevanja pred prvo svetovno vojno in deloma kasneje.

Gibljivost oziroma mobilnost Slovencev vključuje tako njihovo spreminjanje mesta v prostoru (prostorska gibljivost) kot tudi položaja v družbi (družbena gibljivost). Vprašanjem gibljivosti prebivalstva posvečata z vidika prostora tako tudi regije večjo pozornost socialna geografija in demografija, glede družbene gibljivosti pa predvsem sociologija. Družbeno gibljivost teoretiki delijo v horizontalno (znotraj istega družbenega sloja) in vertikalno (prehajanje iz enega v drugi sloj, navzgor ali navzdol). Teoretični pogledi so različni, tako npr. z geografskega vidika poznamo tudi enačenje prostorske mobilnosti s horizontalno in socialne z vertikalno, upoštevajoč možnosti (ne)povezanosti obeh.¹ Skratka, selitve ljudi se povezujejo ne samo s prostorsko, ampak tudi z družbeno gibljivostjo in s tem z določitvijo in spremembami položaja izseljencev v novem okolju. Predpostavka obema procesoma je pripravljenost in sposobnost ljudi za spremembe. Temeljna socialna in kulturna sprememba, imenovana kulturni šok, je bila že prehod večine slovenskih izseljencev iz agrarnega okolja v industrijska in urbana središča v tujini. Sam prehod v novo okolje ni avtomatično pomenil izboljšanja posameznikovega (izseljenčevega) položaja, ampak za mnoge tudi poslabšanje, odvisno pač od njegovih sposobnosti in gospodarsko-socialnih, političnih in drugih pogojev v priseljenem okolju. Nedvomno so vsi, ki so se odločili za odhod, pričakovali izboljšanje svojega položaja v primerjavi z izvornim okoljem.

Pri proučevanju izseljenstva so premalo poudarjene osebne ambicije, želja posameznika po uspehu, t.j. izboljšanju lastnega materialnega kot duhovnega življenja. Enim je to uspelo, drugim pa ne. Če se ozremo samo na čas priseljevanja v ZDA pred prvo svetovno vojno, zasledimo pri mnogih priseljencih željo po izboljšanju izobrazbe, kar je bilo najprej povezano z znanjem jezika novega okolja kot pogojem za nadaljnje izobraževanje, s tem za pridobitev boljšega položaja na delovnem mestu, ki je prinašal višjo plačo, večji ugled, boljše življenje. Omenim naj dve življenjski zgodbi, prvo, Franka Česna (1890–1983) v ZDA, ki se je doma izučil za čevljarja, v ZDA pa se je strokovno izpopolnjeval, postal tehnični risar, delal po tovarnah, se lotil tudi podjetništva in zaživel tipično življenje ameriškega Slovenca, ki je imel velik posluš za slovenstvo, in drugo, kuharice Elizabete (Lize) Škofic (1871–

* Referat na 31. zborniku slovenskih zgodovinarjev »Regionalni vidiki slovenske zgodovine«; Maribor, 10.–12. oktobra 2002.

¹ Vladimir Klemenčič, Prostorska diferenciacija Slovenije po selitveni mobilnosti prebivalstva, Geografski vestnik XII (1971), str. 141.

1919), ki kljub usposobljenosti za gospodinjski poklic in nekaterim dobrim zaposlitvam ni uspela, pri čemer so na njen socialni položaj vplivale tudi osebne karakteristike.²

Selitve označujemo kot globalni proces³, ki je zlasti v 19. in 20. stoletju vključeval ogromno število ljudi in hkrati zajel vse celine sveta. V strokovni literaturi se je zanje utrdila oznaka *sodobne migracije* (modern migration), ki jim v Evropi sledimo od konca 18. stoletja. Za čas do prve svetovne vojne se je zaradi množičnega izseljevanja Evropejcev za ta proces uporabljala oznaka *evropeizacija sveta*, bolje rečeno Združenih držav Amerike, čeprav so se vanjo v večjem številu priseljevali še Kitajci, Japonci in drugi. V tej *evropeizaciji* so sodelovali tudi Slovenci kot del evropskih izseljenskih tokov.⁴ Razlogi za njihovo vpetost v evropska selitvena gibanja so mnogoštevilni, z geografskega vidika naj izpostavim le prehodnost in odprtost slovenskega ozemlja, kar ni vplivalo samo na boljše prometne povezave s svetom, ampak tudi na pretok civilizacijsko-tehnoloških, kulturnih, idejnih in še kakšnih tokov. Čeprav korenine modernizacije v Evropi segajo že v 15. oziroma 16. stoletje se je ta pojem utrdil za obdobje, ki ga označujejo industrializacija, urbanizacija, pismenost in civilne svoboščine (svoboda življenja, lastnine in govora, enakost pred zakonom, politične in socialne pravice...). Zelo okvirno lahko trdimo, da se je modernizacija v Evropi širila od zahoda proti vzhodu: Anglija (druga polovica 18. stoletja), Francija, Nizozemska, Belgija, Švica (do srede 19. stoletja), ostale države zahodne Evrope (druga polovica 19. stoletja), Avstro-Ogrska, Finska, Italija (še na prehodu iz 19. v 20. stoletje). Skratka, modernizacija na eni strani in zaostajanje na drugi strani, npr. na Slovenskem, sta vplivala na selitvena gibanja v smeri nerazviti (zaostali) – razviti svet. Vendar samo belo-črno gledanje ni na mestu, saj brez določene modernizacije slovenskega prostora, npr. razvoja prometa, zviševanja nivoja izobrazbe, uveljavljanja informativne povezanosti s svetom in še kaj, ne bilo tako množičnega odziva pri Slovencih, kot ga zasledimo na prelomu v 20. stoletje. To le kaže na kompleksnost obravnavane tematike, ki se jo znanstveno lotevajo najrazličnejše stroke, med njimi tudi zgodovino-pisje.

Tudi opredelitve regionalizma oziroma regije so različne, odvisno pač od znanstvene stroke, saj vsaka izpostavlja tiste elemente, ki jih sama najbolj proučuje.⁵ Okvirno lahko rečemo, da je regionalizem sistemski okvir, v katerega je vgrajen regionalni razvoj različnih območij s podobnimi (homogenimi) strukturnimi lastnostmi. Kljub majhnosti slovenskega ozemlja in maloštevilnosti prebivalstva ugotavljamo veliko razdrobljenost in raznolikost tega prostora, tako po naravnih kot družbenih značilnostih, nekoč in danes. Glede oznake regije se običajno naštevajo naravno-geografske danosti in historične, etnične, družbene, upravno-politične in še kakšne situacije, ki označujejo posamezno regijo.⁶ Temeljno za posamezno regijo je sorodnost značilnosti, ki se medsebojno prepletajo in so-učinkujejo. Kljub razno-

² Marjan Drnovšek, *Ameriška zgodba Franka Česna*, Slovenski koledar 1993, Slovenska izseljenska matica, Ljubljana 1992, str. 227–232; isti, *Kuharica Liza v New Yorku*, Izseljenec: Življenjske zgodbe Slovencev po svetu, Muzej novejšje zgodovine Slovenije, Ljubljana 2001, str. 43–46.

³ V našem primeru gledano zlasti z vidika pretoka ljudi.

⁴ Veliko je teoretičnih in drugih razmišljanj o vlogi Evropejcev v Ameriki v odnosu do staroselcev, od obtožb o brezobzirnem uničevanju staroselske kulture in civilizacije do zagovarjanja prinosa »moderne« civilizacije v Ameriko, zlasti iz Evrope. V ta splet dogajanj so bili vpleteni tudi Slovenci. Glej Marjan Drnovšek, *Baragov odnos do staroselske civilizacije in kulture v Ameriki*, Baragov simpozij v Rimu, Mohorjeva družba, Celje 2000, str. 157–170.

⁵ Bojko Bučar, *Mednarodni regionalizem – mednarodno večstransko sodelovanje evropskih regij*, Fakulteta za družbene vede, Ljubljana 1993.

⁶ Milan Bufon, *Prostorska opredeljenost in narodna pripadnost*, Obmejna in etnično mešana območja v evropskih razvojnih silnicah. Primer Slovencev v Furlaniji-Juljski krajini, Slovenski raziskovalni inštitut, Trst 1992, str. 13 in 36.

likosti odgovorov na vprašanje, kaj so regije, so pri selitvah prebivalcev izredno pomembna izvorna okolja, naj bo to rojstna hiša oziroma vas ali država. Z vidika selitev moramo upoštevati zgoraj našete determinante, hkrati pa tudi (pretirano) poudarjeno zavzemanje (ljubezen) do lastne regije oziroma pokrajine, preneseno tudi v novo priseljsko okolje.⁷ Meje med regijami so torej teoretično določljive, vendar marsikdaj nejasne in odvisne od naravnih, družbenih ali zgodovinskih mejnikov. Če pogledamo z očmi izseljenca in njegovo pojmovanje »domače pokrajine«, kar je določena oznaka prostora, so te meje še bolj neotipljive oziroma individualizirane.

Ko se spustimo na lokalni oziroma regionalni nivo proučevanja izseljenstva moramo upoštevati vsa širša politična, gospodarska, idejna in ideološka, vojna in še kakšna dogajanja oziroma stanja, gledano s selitvenega vidika zlasti tudi dogajanja in stanja v priseljskih državah. Kot sem že omenil, moramo pri proučevanju sodobnih selitev upoštevati zgodovinski razvoj, vpetost posameznih regij v odmaknjena ali pretočna oziroma stična geografska območja, stanja naravnih danosti (narava) in še kaj. Ker čas sodobnih selitev sovpada z oblikovanjem slovenske narodne zavesti, ko so ob narodni živele in usihale tudi regionalne zavesti ali pripadnosti, moramo upoštevati tudi to stran dogajanj. In še več, v zvezi z ohranjanjem narodne zavesti pri izseljenih moramo vedeti, da je bila ta izpostavljena pritiskom novega okolja (asimilacijski procesi), danes pa ogrožena zaradi prekinjenih dotokov novih doseljenec, kar vodi k njenemu upadanju v sorazmerju z naravnim odhajanjem prve generacije in številčnemu zmanjševanju slovensko čutečih z vsako naslednjo generacijo potomcev. Nekatere prvine regionalne pripadnosti izseljencev-prednikov pa se nenavadno trdno ohranjajo tudi v naslednjih generacijah, predvsem na področju prehrane, običajev, glasbe in podobno. In celo več, nekatere prevzame tudi večinsko okolje. O tem nekoliko kasneje.

Meje in selitve

Ko govorimo o selitvah, se nam postavi vprašanje obstoja naravnih in upravno-političnih mej, to je njihovega pomena kot (ne)ločnice in ovir za gibanje prebivalstva. Malo je bilo naravnih danosti, ki bi v času sodobnih selitev ovirale gibanje ljudi, zato pa je bilo toliko več raznih »mej«, od tistih, ki so bile samo formalne in le z redkimi mejnimi kamni označeni opomniki, da prehajamo mejno črto, do tistih, ki so bile s temi kamni (in tudi minami ter bodočo žico) bolj posejane, zaščitene z vojaki, pripravljenimi na strel, in trdno zaprte.

Če Karavanke niso predstavljale ovire za sezonske selitve gorenjskih agrarnih delavcev in delavk na polja koroških kmetov konca 19. stoletja, je v več kot desetletju po drugi svetovni vojni jugoslovanska državna meja postala bolj ali manj nepropustna za legalne selitve. Zato se je v tem času povečalo število ilegalnih selitev (*beg prek Karavank*). V avstrijski dobi je sicer meja med deželama Kranjsko in Koroško delila obe na upravni ravni, ni pa predstavljala kake ovire, saj so bili – če nekoliko poenostavim – gospodarski interesi koroških kmetov po ceneni delovni sili in gorenjskih agrarnih delavcev po zaslužku osnovno vodilo za (sezonsko) selitev. Državna meja po letu 1945 pa je pomenila tudi mejo med dvema družbenima sistemoma in je bila del t.i. *železne zavese*, ki se je šele z začetkom šestdesetih let začela odpirati tudi za legalna selitvena gibanja. Takrat je jugoslovanski (slovenski) del železne zavese postal bolj odprt v primerjavi z ostalo, ki se je zrušila šele s padcem komunizma na prelomu v devetdeseta leta 20. stoletja.

⁷ Leksikon migracijskoga i etničkoga nazivlja, Institut za migracije i narodnosti, Zagreb 1998, str. 228.

Kot sem omenil, je bil v povezavi z državo in njenimi mejami odločilen njen politični in družbeni sistem. Nujna pogoja za legalne selitve sta osebna svoboda in svoboda gibanja. V avstrijski dobi je bilo izseljevanje in priseljevanje prosto. Z vidika matične države omejeno le glede služenja vojaškega roka in dolžnostjo odziva ob vojnih nevarnostih. Podobno je bilo v času prve Jugoslavije glede izseljevanja, drugačne pa so bile sočasne možnosti glede priseljevanja, saj so ga priseljenke države skoraj zaustavile (npr. ZDA) ali postopoma omejevale s politiko organiziranega prihajanja in izbora priseljencev (npr. v Franciji). Potreben ni bil samo potni list, ampak tudi že doma sklenjena delovna pogodba. Ob tem naj opozorim še na paradoks: prihajajoči v ZDA pred letom 1924 niso smeli priti s sklenjeno delovno pogodbo. Če so priznali, da imajo zagotovljeno delo, so jih zavrnili že na Ellis Islandu.⁸ Izseljevanje v času prve in druge Jugoslavije pa je bilo pravno urejeno s številnimi meddržavnimi dogovori in delovnimi pogodbami z delodajalci v tujini. Skratka, nekaj, kar je bilo nekoč prepovedano, je bilo tedaj zahtevano. V času druge Jugoslavije so bile do začetka šestdesetih let meje bolj ali manj trdno zaprte, po sprostivni načeloma ni bilo problemov, vendar je priseljenška politika gostujočih držav postajala vedno bolj omejevalna in selektivna, zlasti po gospodarski krizi (recesiji) leta 1973. Danes postajajo meje Slovenije proti jugu del schengenskega režima z namenom preprečevanja nenadzorovanega pritoka ljudi v evropski prostor. Posledica je povečanje ilegalnih selitev.⁹

Nekaj primerov.

Sotla in Kolpa po letu 1867 – kljub uvedeni upravni meji med avstrijsko in ogrsko polovico države – nista pomenili ovire za prehod ob imetju potnega lista, in tudi za ilegalce prehod ni bil težaven. Marsikateri belokranjski kmet si je prislužil nekaj denarja z nočnim vodenjem (predvsem fantov brez potnega lista, ker še niso odslužili vojske) prek te meje. Skratka, naravna (reki) in administrativna meja nista pomenili večje ovire. Če je bil s slovenskega vidika čas do druge svetovne vojne glede selitev izrazito usmerjen v smeri zahod-vzhod (na Hrvaško in dalje), je bil po letu 1945 do današnjih dni bolj usmerjen v smeri vzhod-zahod (v Slovenijo).¹⁰

Mura kot naravna in administrativno-politična meja je do prve Jugoslavije pomenila ločnico Prekmurja od ostalega Pomurja in Štajerske. Dotlej je pomenila tudi ločnico med ogrskim agrarnim na eni in gospodarsko bolj modernim avstrijskim sistemom na drugi strani. Vendar za selitvena gibanja ni bila nepropustna, saj jim sledimo od konca 19. stoletja, ne samo sezonskega značaja, ampak kot trajno naselitev, mnogokrat s prihranki, ki so jih Prekmurci pridobili z delom v tujini.¹¹

Če državna meja v avstrijski dobi ni predstavljala dejanske ovire za selitve, tudi za ilegalne ne, je jugoslovanska meja po letu 1945 proti Avstriji oziroma 1954 Italiji pomenila zaustavitev selitvenih tokov. Pri tem ne smemo pozabiti na ilegalno zapuščanje države do začetka šestdesetih let 20. stoletja, ko se je izseljevanje sprostilo. Do tedaj državna ideologija ni priznavala ekonomskega izseljevanja, ki naj bi bilo pojav kapitalističnih družb. Sčasoma je morala odstopiti od tega pogleda, kar je omogočilo sprostitev selitev tudi v tujino.¹² Koliko je

⁸ Marjan Drnovšek, Slovenski izseljenci na pragu Amerike. Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino 47/1–2 (1999), str. 49–72.

⁹ Felicita Medved, Slovenija v svetu migracij, Unescov glasnik 52. letnik, št. 63, november 1999, str. 6–12.

¹⁰ Slovensko-hrvaški obmejni prostor. Življenje ob meji (ur. Vera Kržišnik-Bukić), Inštitut za narodnostna vprašanja, Ljubljana 1999.

¹¹ Ludvik Olas, Migracije Prekmurcev v Štajerski del Pomurja, Geografski vestnik XXXV (1963), str. 15–34.

¹² Marjan Drnovšek, Odnos Partije do slovenske emigracije. V: Tema stran meseca: Kratka zgodovina totalitarizma v Sloveniji 1945–1990 (ur. Drago Jančar), Ljubljana 1998, str. 234–247.

na zaprtost mej – poleg ideoloških zadržkov – vplivalo pomanjkanje delovne sile kot posledica vojne (žrtve) in povojnih pobojev, izgonov (npr. oseb nemškega in italijanskega porekla), pobegov in ilegalnega izseljevanja, še ni raziskano.¹³

Na Primorskem so bile prekinjene tradicionalne dnevne in sezonske selitve že po prvi svetovni vojni¹⁴, nato po drugi vojni in se v smeri Italije in Avstrije obudijo šele po sprostitvi mejnega režima z uvedbo maloobmejnega prometa tako ljudi kot blaga n določitvijo obmejnega pasu s posebnim režimom tudi za prehod meje in možnostjo legalnih zaposlitev pri gospodarsko bolj razvitih sosedih.¹⁵ V geografski literaturi se je zanje uveljavila oznaka *obmejne regije* oziroma *obmejna območja*, ki so bile selitveno usmerjene v omenjeni državi.

V povezavi z mejo poznamo ločevanja med *notranjimi* in *zunanjim* selitvami. Opredelitev notranjega in zunanjega prostora je lahko zelo različna.

Pri proučevanju selitvenih gibanj prebivalstva je najbolj upoštevan vsakokratni *državni prostor*, kar omogoča uporabo statističnih virov pri kvantitativnem ugotavljanju obsega selitev ali priselitev. Zaradi pogoste menjave državnih okvirov v preteklem stoletju (Avstrija, prva in druga Jugoslavija, Slovenija) in različnih pristopov statističnega spremljanja so rezultati ugotavljanja obsega selitev običajno bližje ocenam kot točnim rezultatom. Še težje je, če imamo v mislih *slovenski etnični prostor (ozemlje)*¹⁶, kar bi bilo glede ugotavljanja števila Slovencev po svetu najbolj idealno, z vidika statistične obdelave pa neizvedljivo. Tudi s strani priseljenskega prostora situacija ni nič boljša, saj so Slovence vodili po državni in ne etnični pripadnosti, v ZDA in Kanadi določen čas celo skupaj s Hrvati kot eno »raso oziroma narodnost«, redka povpraševanja po materinem jeziku ob popisih prebivalstva pa so temeljila na osebnem odločanju, vključno s pripadniki v novem okolju rojenih potomcev, kar je ob še mnogih drugih pomanjkljivostih tovrstnega evidentiranja (npr. politični pritiski, osebni interesi ipd.) omogočalo le približne rezultate.

Podobno kot v primeru etničnega opredeljevanja pri Slovencih v Italiji, Avstriji ali na Madžarskem, najdemo tudi v izseljenstvu različno opredeljevanje, odvisno od »muhavosti življenjske usode«, družbene in politične klime ipd. Vzemimo samo primer Slovencev v Nemčiji med svetovnima vojnama, ko so tudi zaradi nacističnega odnosa do tujih manjšin in lastnih zaposlitvenih možnosti prevzemali nemško državljanstvo, da bi se namenoma utopili v nemški množici. Podobno je bilo v času gospodarske krize v tridesetih letih 20. stoletja in politične predvojne situacije v Franciji, pri prvi se je to kazalo v odklankanju podaljšanja delovnih pogodb, s tem z izgubo osebne izkaznice in posledično je sledil izgon iz države, pri drugi situaciji v poostreni državni kontroli. V obeh primerih se je povečal tudi odpor do tujcev, ki so, med njimi slovenski izseljenci, težili k prevzemu francoskega državljanstva.¹⁷

In ne nazadnje, z vidika slovenskega prostora so se v selitvena gibanja vključevali tudi pripadniki drugih etnij, npr. kočevski Nemci, Italijani, Nemci, Madžari, ki so bili nekako zlit

¹³ Stane Krašovec, *Človeštvo, kruh in lakota. Včeraj, danes, jutri*, Državna založba Slovenije (Moderna družba), Ljubljana 1970, str. 175–184.

¹⁴ Rapalska meja (1920) je odrezala velik kos slovenskega ozemlja, katerega večji del je bil po vojni priključen k Jugoslaviji. Toda Trst je ostal na drugi strani meje, mesto, ki je z vidika notranjih selitev imelo pomembno vlogo že od 18. stoletja dalje.

¹⁵ Npr. videmski sporazum med FLRJ in Italijo (1954), blejsko-gleichenberški sporazum (1975) in sporazum z Madžarsko (1965, dopolnjen 1975).

¹⁶ Vlado Valenčič, *Izseljevanje Slovencev v tujino do druge svetovne vojne*, Dve domovini / Two Homelands 1, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU (1990), str. 44–45.

¹⁷ Marjan Drnovšek, *Utrinki iz kronike družine Urh o življenju Slovencev v Gladbecku (Vestfalija)*, Slovenski izseljenski koledar '95, Slovenska izseljenska matica, Ljubljana 1994, str. 150–157; isti, *Velika gospodarska kriza in slovenski izseljenci*, *Gospodarske krize in Slovenci* (ur. Neven Borak, Žarko Lazarević), Inštitut za novejšo zgodovino, Zveza ekonomistov Slovenije, Ljubljana 1999, str. 113–126.

s slovenskimi selitvenimi tokovi, zlasti če imamo v mislih ekonomske selitve, bolj razvidni pa v primerih nasilnih selitev. Le omenim naj prisilne selitve nemškega prebivalstva v času po prvi in drugi svetovni vojni, pogojno prostovoljno izselitev kočevskih Nemcev 1941/42 in prisilno po letu 1945 in večjega dela italijanskega prebivalstva takoj po 1945 oziroma pred ureditvijo jugoslovanske meje proti zahodu leta 1954.

V zvezi s povedanim je marsikdaj težko postaviti mejo med t.i. *notranjimi* in *zunanji* selitvami. Običajno je vzeta državna meja kot črta med tuzemstvom in inozemstvom¹⁸, ko postane državljanstvo najpomembnejša oznaka pripadnosti, potni list pa njegova zunanja in simbolna forma. Paradoksov ob spremembah meja prostora, v našem primeru državnega, najdemo veliko v novejši slovenski zgodovini. Najnovejši in znan je v zvezi z razpadom Jugoslavije, ko so mnogi Slovenci nenadoma postali pripadniki novih držav, marsikdaj z nejasnim statusom pripadnosti (manjšina, »izseljenska skupnost« ipd).

T.i. notranje zgodovinske (npr. deželne) in druge upravno-administrativne (politične) meje, npr. občinske, niso predstavljale odločujočega zaviralnega ali pospeševalnega elementa pri selitvah prebivalcev. Njihove *meje* niso bile ovire za selitvena gibanja, razen v primerih, če so se pokrivalo z državno mejo, npr. v času dravske banovine ali kasneje Slovenije v okviru Jugoslavije. Upravne aktivnosti v zvezi z selitvami so zgoraj našteje enote opravljale v imenu države in niso vodile svoje lastne politike. Zanimiv je primer Izseljeniškega komisariata v Zagrebu (1922–1939), ki je v imenu beograjske vlade in njenih ministrstev opravljal naloge v zvezi s selitvenimi gibanji v tujino za vse državno ozemlje, vključno s slovenskim.¹⁹ Če gledamo s formalnega vidika zgodovinske in nižje upravno-administrativne (politične) meje nimajo odločujoče vloge pri selitvenih gibanjih (razen statistične). Gledano z narodnega vidika so upravne delitve na dežele v avstrijski dobi s prevladujočo nemško (Štajerska, Koroška), italijansko (Goriška, Tržaška), italijansko-hrvaško (Istra) in madžarsko (Prekmurje) večino pomenile grožnjo obstoju Slovencev, hkrati še, ker so bili centri gospodarske in politične moči zunaj ali na obrobju slovenskega etničnega ozemlja (Trst, Gorica, Celovec...) V literaturi večkrat zasledimo opozorilo na pomen razbitosti Slovencev med različne upravno-teritorialne enote.²⁰ Menim, da so bile za selitve bolj pomembne razlike v naravnih in gospodarskih danostih in stopnji razvoja posameznih predelov države, dežele, pokrajine, kot pa upravne in druge administrativne danosti, vsaj v avstrijskem času in času prve Jugoslavije. Zato so (bila) selitvena gibanja pri ljudeh vedno usmerjena od slabših (nerazvitih) k boljšim (razvitim) okoljem. Primer. Gledano z vidika posameznika najdemo številne, ki so pri iskanju boljših pogojev za delo in življenje korak za korakom spreminjali okolja oziroma prostore. Deželne in državne meje v avstrijskem času niso predstavljale ovir. Marsikateri kmečki fant iz Poljanske doline nad Škofjo Loko je odšel v zasavske rudnike, se priučil dela in se nato zaposlil v enem od zgornje-štajerskih rudnikov, kasneje odšel v Porurje ali Vestfalijo in se končno odločil za Združene države Amerike. In tudi tam se je selil od rudnika do rudnika (ali celo zamenjal poklic, npr. z delom v tovarni), vse s ciljem, da doseže boljši zaslužek, v kriznih časih pa da dobi delo. Njegova gibljivost je posledica iskanja boljšega. Njegova postopna pot je bila v Evropi povezana tudi s pridobitvijo prihranka za pot čez Atlantik.

¹⁸ Vlado Valenčič, *Izseljevanje Slovencev v tujino do druge svetovne vojne, Dve domovini / Two Homelands 1*, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU (1990), str. 43–82; isti, *Izseljevanje Slovencev v druge dežele habsburške monarhije, Zgodovinski časopis 44/1* (1990), str. 49–71.

¹⁹ Pavao Jonjić, Ante Laušić, *Izveščica Iseljenskih komesarijata u Zagrebu 1922.–1939*, Institut za migracije i narodnosti (Biblioteka Iseljenska arhivska građa 1), Zagreb 1998.

²⁰ Vladimir Klemenčič, o. d.

Notranje selitve, gledane z državnega ali etničnega vidika, so bile v obeh stoletjih usmerjene s podeželja v mesta in gospodarska (zlasti industrijska) središča. Beg s podeželja, praznjenje podeželja, selitve vas-mesto ipd. so oznake, ki jih uporabljamo v zvezi z njimi. Njihova intenziteta je bila odvisna od gospodarskega razvoja. Po svojem trajanju so bile trajne in sezonske. Pogosto se za drugo omenjeno selitev pojavljata dve oznaki, sezonsko in začasno izseljevanje. Razlika je v tem, da vsako začasno izseljevanje še ni sezonsko, saj je slednje vezano le na določena sezonska dela, npr. gradbena, kmetijska, delo v gozdovih ipd. Trajanje začasne odsotnosti je tudi raztegljivo, to je od dnevne odsotnosti (npr. ženske, ki hodijo kot služkinje v Trst) do večletne. Še bolj nejasna je meja med začasnim in trajnim izseljevanjem, ko časovna komponenta ni toliko važna kot vsebinska, to je odločitev za stalno naselitev, npr. s pritegnitvijo žene in otrok v tujino s strani moških ipd.

Delež sezonskih in začasnih selitev je bil močan v avstrijski dobi in času prve Jugoslavije, če jih okvirimo z državnimi mejami. Začasne selitve so bile močno povečane po 1945 kot posledica koncentracije gospodarstva v mestih in intenzivne industrializacije, deloma pospeševane tudi s političnimi sredstvi. Poleg trajne je strmo naraščala tudi dnevna migracija. Posledica je bila koncentracija prebivalstva v mestih. Leta 1971 je v slovenskih mestih prebivala skoraj polovica ljudi (48,7%), ki niso bili rojeni v mestu, deset let kasneje kar 52,0%.²¹ Z razvojem cestnega prometa (avtobus, avto) so se povečale dnevne selitve, npr. iz Suhe krajine v Ljubljano (Litostroj) – ki je poleg klasične železniške povezave – najbolj zaslužen za te selitve še danes.

Pozabiti ne smemo tudi na druge povode za notranje selitev, ki so osebne narave, npr. ženitve in šolanje.²² Marsikdaj v preteklosti so poklici narekovali notranje selitve, npr. učiteljski, vojaški, žandarski, železničarski ipd.

Če gledamo na izseljevanje z vidika socialnega prostora, ki ga določajo socialno-ekonomske značilnosti izseljenskega in priseljskega okolja, je v avstrijski dobi kmečki fant iz Poljanske doline nad Škofjo Loko, zaposlen v strojni tovarni v Knittelfeldu na Štajerskem, v okviru iste države (*prestopil je le deželno mejo*) prišel v novo socialno okolje in sploh civilizacijsko-kulturno okolje kot njegov zgoraj omenjeni vrstnik, ki je sočasno odšel Porurje v Nemčiji. Gledano z vidika prostora je delovno in socialno okolje imelo za posameznika mnogo večji pomen kot državni prostor, vsaj v avstrijski dobi, ko govorimo o relativno svobodnemu gibanju delovne sile. Tudi na formalni ravni je posameznik lahko odšel na delo v Porurje ali Vestfalijo brez potnega lista. Zadostna je bila delavska knjižica, v kateri je imel od ustreznih upravnih organov zapisano, da se mu dovoljuje delo v Avstriji in posebej tudi v Nemčiji.

Z restriktivno in selektivno priseljsko zakonodajo po prvi svetovni vojni (do danes) imajo državne meje, potni list, delovno dovoljenje, pogoji življenja v priseljski državi ipd. vedno večji pomen. In ponovno smo pri paradoksu današnjega časa, da bolj ko se Evropa združuje, odpravlja *notranje* meje, bolj postajajo pomembne *zunanje* meje, vse z namenom kontroliranja (ilegalnih) selitvenih gibanj.²³

²¹ Marjan Ravbar, Regionalni razvoj slovenskih pokrajin, v: Regionalni razvoj v Sloveniji, Geographica Slovenica 33/II (2000), str. 27.

²² Enako velja za zunanje selitve. Pozabiti ne smemo na ljubezen kot vzrok izselitve, npr. pri Ifigeniji Zagoričnik Simonović, ki ji je narekovala pot v London. Njo je izpostavila na okrogli mizi Usivarjalnosti Slovencev po svetu, ki je potekala 4. julija 2002 v okviru 38. seminarja slovenskega jezika, literature in kulture v Ljubljani.

²³ Felicita Medved, o. d.

Regije In izseljevanje

Ko govorimo o regijah na Slovenskem moramo poznati izhodišča – kot smo že omenili – njihovega določanja z geografskega oziroma družbeno-geografskega, etnološkega, ekonomskega, ali kakega drugega vidika. Skozi daljše časovno obdobje, in včasih le delno upoštevajoč zgodovinske spremembe na vseh nivojih, so se v naši zgodovinski zavesti utrdile nekatere tipične *izseljenske regije*. Gledano v daljši zgodovinski perspektivi in upoštevajoč selitvena gibanja se nam na Slovenskem pojavljajo območja, ki so tradicionalno podvržena izseljevanju, npr. Bela krajina, Prekmurje, Beneška Slovenija (predvsem Rezija), Dolenjska (ožje tudi Suha krajina), Notranjska, Goriška in druga.²⁴ Belo krajino in Prekmurje še danes uvrščamo med nerazvita območja Slovenije.²⁵

Če pogledamo s prostorskega vidika – zlasti za čas do izbruha prve svetovne vojne – se nam vsiljuje slika, da so bile regije na obrobju slovenskega ozemlja v stiku z drugimi narodi/državami bolj podvržene selitvenim gibanjem, kot npr. osrednji deli tega ozemlja.²⁶ To še bolj, če imamo v mislih sezonsko izseljevanje. Kot primere lahko naštejemo Beneško Slovenijo, Prekmurje, Belo krajino, Kočevsko, Ribniško dolino, Notranjsko (Brkini in Čičerija) in Tolminsko. Ta slika nam je bolj jasna, če omenjena območja povežemo z naravnimi in gospodarskimi razmerami, ki so krojile življenje tamkajšnjega prebivalstva v omenjenem času, s hkratnim upoštevanjem potreb razvitih delov Evrope (zlasti sosednjih razvitih centrov) in Združenih držav Amerike po vedno novi delovni sili.

Bolj konkretno si oglejmo nekaj regionalnih primerov.

Beneška Slovenija²⁷ je območje, ki je prehodila ločeno zgodovinsko pot, kar je dalo poseben pečat njeni kulturi in identiteti.²⁸ To območje je poznalo močno izseljevanje z daljšo tradicijo, ki sega že stoletja nazaj. Je eno najbolj izrazitih slovenskih izseljenskih območij.²⁹ Neugodne naravne danosti so prisilile prebivalstvo, da so iskali zaslužek zunaj domačega okolja, sprva v obliki začasnega oziroma sezonskega dela, v dvajsetem stoletju vedno bolj kot stalni izseljenci, kar je tudi prispevalo k slabi demografski sliki tega območja (trajno in dokončno zapuščanje dolin).³⁰ Vpetosti Beneških Slovencev v širše selitvene tokove sledimo

²⁴ Tudi etnologija upošteva t.i. »izseljenske« regije (vzhodna, jugovzhodna in zahodna Slovenija), v: Ingrid Slavec, Etnološko preučevanje etnične identitete slovenskih izseljencev, *Dve domovini/Two Homelands I* (1990), str. 310.

²⁵ Marjan Ravbar, Regionalni razvoj slovenskih pokrajin, v: Regionalni razvoj v Sloveniji, *Geographica Slovenica* 33/II (2000) str. 14.

²⁶ Obrobje lahko ima tudi druga izhodišča, npr. gospodarski (ne)razvoj, demografska slika, odmaknjenost od prometnih poti, urbanih središč, izobraževalnih središč ipd.

²⁷ Območje porečja Tera, Nadiških dolin in Rezije.

²⁸ Do 1797 je bila del Beneške republike, nato – razen kratkega obdobja pod francosko administracijo – do 1866 pod Avstrijo in od tega leta dalje pod Italijo.

²⁹ O izseljevanju iz Beneške Slovenije imamo številne razprave, tako italijanskih kot slovenskih avtorjev. Ta bogata bibliografija je zajeta v naslednjih razpravah, ki so bile temelj mojega razmišljanja. Glej: Aleksej Kalc, Prispevki za zgodovino izseljevanja iz Beneške Slovenije: primer občine Sovodenje/Savogna, *Dve domovini/Two Homelands* 11–12, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU (2000), str. 175–202; Aleksej Kalc, Selitvena gibanja ob zahodnih mejah slovenskega etničnega prostora: teme in problemi, *Annales* 10/97 (1997), str. 193–214; Aleksej Kalc, Majda Kodrič, Izseljevanje iz Beneške Slovenije v kontekstu furlanske emigracije, *Zgodovinski časopis* 46/2 (1992), str. 197–209; Miran Komac, Migracijski procesi v Furlaniji–Juljski krajini s posebnim ozirom na Beneške Slovence, *Zgodovinski časopis* 45/4 (1991), str. 639–649; Vladimir Klemenčič, Regionalna preobrazba s Slovenci poseljenega območja ob italijansko-jugoslovanski meji v Italiji, *Geografski vestnik* XLIV (1977), str. 149–156.

³⁰ Ta pojav označujemo *demografsko praznjenje* Benečije. Nadiške doline so v letih 1951–84 izgubile več kot 52% svojega prebivalstva, v Reziji je do leta 1981 zmanjkalo več kot 54% prebivalstva (Kalc 1997, 209).

proti vsem stranem Evrope in čez oceane (kar jih uvršča kot drobno.kapljico v mednarodnih selitvenih gibanjih³¹), zlasti v 20. stoletju tudi vključitvi v notranje italijanske tokove, npr. v bližnjo Furlanijo, druge dele države in njej priključenih teritorijev, npr. v času fašizma³², v razna industrijsko razvite centra severne Italije in dežele v razvoju v drugi polovici 20. stoletja.³³

Hkrati pa moramo izpostaviti posebnosti, ki nam dopolnjujejo selitveno sliko tega območja. Že glede naravnih danosti obstajajo razlike med Rezijo (gorata) in Nadiškimi dolinami (več plodne zemlje). Odras tega je razdrobljenost posestev pri prvi in večja koncentracija zemlje pri drugi, kar je tudi posledica dedovanja, pri prvi vsi, pri drugi le prvorojenec. Oboji so poznali obliki popotništva (krošnjarstva), in sicer z namenom prodaje ali opravljanja sezonskih poklicev³⁴. Največji razmah sta obe obliki doživeli od srede 19. stoletja do prve svetovne vojne. Usmerjeni sta bili v srednjo, vzhodno in jugovzhodno Evropo. V Reziji³⁵ je bila najbolj razširjeno popotniško (sezonsko) trgovanje, nato zidarstvo, brusaštvo, v manjšem obsegu kotlarstvo, preprodaja rabljenega blaga, steklarstvo, livarstvo in opekarstvo. V nasprotju z Rezijo je bilo sezonsko izseljevanje iz Nadiških in Terskih dolin skromnejše in kasnejše.³⁶ Največ se jih je ukvarjalo s popotniškim (sezonskim) trgovanjem, sprva s prodajanjem sadnih pridelkov, kostanja in izdelkov domače lesene obrti, kasneje s preprodajo nakupljenega blaga, t.i. *guziranjem*, še kasneje z deli v gradbeništvu in opekarnah. Odmevna je bila izselitev nekaterih Beneških Slovencev iz Dreke in Sv. Lenarta v okolico Vladikavkaza ob severnem vznožju Karpatov. Zakaj skromnejše oziroma zapozneno izseljevanje iz Nadiških in Terskih dolin? V ozadju so bili socialno-ekonomski razlogi, zlasti rodovitnost nadiškega ozemlja, vendar poznavalci opozarjajo na kompleksnost te problematike, ki zahteva nove metodološke pristope.³⁷ Kljub temu je na začetku 20. stoletja tudi te doline zajela ameriška izseljenska mrzlica s posebnostjo, da se je večina vračala domov³⁸, kar lahko označimo za svojevrstno čezoceansko sezonstvo.

Za to regijo lahko trdimo, da je izseljenstvo dalo močan pečat s posledicami do današnjih dni. Gledano na izseljevanje iz Benečije v obeh stoletjih, dobimo vtis, da so regionalne posebnosti selitev (sezonstvo) najbolj zaznavne v času do prve svetovne vojne, naslednje selitve pa so že bolj zlite v mednarodne tokove, kjer so Beneški Slovenci bili del delovne sile na tržišču potreb razvitih držav, tudi lastne. Drugače povedano, če so bili izseljenci v času fašistične Italije del t.i. *nadzorovanega* (organiziranega) izseljevanja (znotraj), so bili v času demokratične Italije po drugi svetovni vojni del *izvoza* delovne sile (odprtost mej), kar je bilo tudi v interesu države zaradi gospodarskih težav, ne nazadnje tudi zaradi politično-narodno-

³¹ To je čas modernih migracij kot posledica industrijske revolucije in posledično potrebe po delovni sili, na drugi strani pa nezadostnost agrarnih sistemov za preživetje in naraščajoč demografski pritisk.

³² Zlasti po letu 1927, ko je fašizem začel omejevati inozemska izseljevanja.

³³ Ti Rosijanski po sfétu/ Resiani nel mondo, Resia 2001.

³⁴ Zanje se v literaturi uporablja oznaka *izseljenski poklic*.

³⁵ Rezijo uvrščamo med najstarejša izseljenska območja celotnega vzhodnega alpskega loka (Kalc, 1997, str. 194).

³⁶ Do leta 1911 se je iz sosednjih območij Furlanije izselilo preko 10% prebivalstva, iz Nadiških dolin le 3%. Glej: Pavel Stranj, Slovensko prebivalstvo Furlanije-Julijske krajine v družbeni in zgodovinski perspektivi, Slovenski raziskovalni inštitut (Trst), Narodna in študijska knjižnica (Trst), Znanstveni inštitut Filozofske fakultete (Ljubljana), 1999, str. 126.

³⁷ Upoštevajoč alpski prostor in raziskave z vidikov raznih strok, med njimi ekološke antropologije in historične demografije (Kalc 1997, str. 196).

³⁸ Kalc 1997, str. 195.

stnih motivov (poitalijančevanja).³⁹ Že omenjeno demografsko praznjenje Benečije je povezano s prehodom od sezonskega k stalnemu izseljevanju, upoštevajoč številne politične in druge dejavnosti s strani Italije, kar je prispevalo k marginalizaciji tega območja. Ravno primer Rezije je po mnenju raziskovalcev zanimiv za primerjave med odprtostjo in zaprtostjo prostora, v tem primeru gorskih ekonomij in demografskih sistemov (*alpski paradoks*). Rezija je bila že od 15. oziroma 16. stoletja odprta v svet zaradi sezonskega in začasnega izseljevanja (ekonomski vidik), na drugi strani pa demografsko in kulturno ter pred vplivi samega slovenskega sveta skoraj hermetično zaprta regija (sfera), kar etnojezikoslovci označujejo kot svojevrstno enkratnost.⁴⁰

Če izpostavimo obe obliki sezonskega izseljevanja, to je popotno trgovino (krošnjarstvo) in sezonsko delo moramo omeniti še Kočevsko⁴¹ in Ribniško dolino⁴². Gre za dve pokrajini, druga ob drugi, vendar različni po tipih izseljevanja. Svoj pečat k različnosti je prispevala še etnična sestava (kočevski Nemci). Tudi izseljevanje v ZDA na prelomu v 20. stoletje je bolj zajelo Kočevsko kot Ribniško dolino. Po času trajanja sega krošnjarstvo v 15. stoletje (podobno kot v Benečiji), vendar z različno vsebino, Ribničani so prodajali suho robo, ki so jo izdelali na svojem področju, Kočevarji pa so v glavnem preprodajali. Bolj Kočevarji kot Ribničani so odhajali na delo v gozdove proti vzhodu.

V avstrijski dobi je bilo močno sezonsko izseljevanje proti vzhodu iz Bele krajine, Dolenjske (Kostel in Kočevsko), Notranjske in Krasa. Zanje se je uveljavila oznaka *hrvatarji*⁴³, čeprav jih je delo zaneslo tudi dlje, poleg Hrvaške in Slavonije še na Ogrsko, v Galicijo, Bosno in Hercegovino, Sedmograško, Romunijo, južno Rusijo...⁴⁴ Večino so sestavljali gozdni delavci z različno izkušnostjo (sekači, tesarji, dogarji...) Iz vzhodnih delov Štajerske in Prekmurja (pod Ogrsko) so odhajali kot agrarni delavci na polja madžarskih veleposestnikov ipd. Da Sotla in Kolpa nista predstavljali ovire pri selitvah, nam dokazujejo tudi starejše stalne priselitve, saj je Janez Trdina na svojih popotovanjih po Hrvaški srečal številne žitne in vinske trgovce, mešetarje, krčmarje, hišne posestnike, obrtnike, zdravnike, državne uradnike in učitelje v Zagrebu, Jaski, Varaždinu, na Reki, v Somborju in drugih krajih, ki so bili rojeni na Slovenskem.⁴⁵ V času prve Jugoslavije je bilo močno sezonsko izseljevanje agrarnih delavcev iz Prekmurja v južne predele države.

Goriška, Spodnja Vipavska dolina in Kras so bile do druge svetovne vojne usmerjene proti Egiptu, podobno v avstrijski dobi Brkini in Čičarija proti Orientu. Nedvomno je bližnje tržaško pristanišče z ladijskimi povezavami s sredozemskimi pristanišči vplivalo na to usmeritev, manj pa Reka, ki je po 1867 spadala pod ogrsko polovico monarhije.

Prekmurje. Po naravni danosti ločimo na eni strani hribovito Goričko in na drugi Prekmursko ravnino. Oznaka *zaostalost* za Prekmurje se vleče ves čas in to do današnjih dni. V

³⁹ V povojnih letih (po letu 1947) usmerjeno v Francijo, na Nizozemsko, Švedsko, Veliko Britanijo, Luksemburg, Belgijo in Švico, v pedesetih letih in dalje v Nemčijo in čezoceanske države, to je v Argentino, Venezuelo, Avstralijo in Kanado.

⁴⁰ Kalc 1997, str. 196.

⁴¹ Mitja Ferenc, *Kočevska: Izgubljena kulturna dediščina kočevskih Nemcev (Zavod Republike Slovenije za varstvo naravne in kulturne dediščine)*, Ljubljana 1993.

⁴² Dean Ceglar, *Izseljevanje iz Ribniške doline od srede 19. stoletja do druge svetovne vojne*. Ljubljana 2002 (magistrsko delo, Filozofska fakulteta v Ljubljani).

⁴³ Zmago Šmitek, *Hrvatarji*, Enciklopedija Slovenije, 4 (Mladinska knjiga), Ljubljana 1990, str. 55.

⁴⁴ Marjan Drnovšek, *Slovenski izseljenci na Hrvaškem do 1914, Slovenci v Hrvaški / Slovenci u Hrvatskoj* (Inštitut za narodnostna vprašanja), Ljubljana 1995, str. 107–113.

⁴⁵ Janez Trdina, *Kranjci na Hrvaškem, Novice 1860, XVIII/14–20, 31–33.*

avstrijski dobi je Prekmurje pripadalo ogrski polovici monarhije⁴⁶, imelo svoj gospodarski razvoj s poudarkom na kmetijstvu (poljedelstvu, živinoreji, sadjarstvu), velik del zemlje je po letu 1848 ostal v rokah veleposestnikov, v letih 1921–31 razdeljena in razdrobljena, hkrati pa je bila ugotovljena velika prenaseljenost tega prostora. »Narod je zdrav, težnja po razploditvi je v njem močna...« je zapisal Matija Maučec leta 1933.⁴⁷ Ugotavljali so manjšo navezanost na zemljo, kar naj bi bila posledica sezonskega izseljevanja.⁴⁸ Denar je prihajal v pokrajino z delom Prekmurcev zunaj nje, to je izseljencev in sezonskih delavcev.⁴⁹ Po obsegu skromna domačija in pridobljeni denar v tujini sta omogočala preživetje prekmurske družine. Poudariti moramo izrazito agrarni in sezonski značaj izseljevanja iz Prekmurja. Začetke industrializacije in boljših prometnih povezav zasledimo šele med obema vojnoma, v večjem posegu po letu 1945. Leta 1920 je v Murski Soboti začela delovati Borza dela, ki je posredovala delo tudi za tujino. Na sezonska dela je odhajalo največ ljudi z Goričkega in povečeval se je delež žensk. Mnogi geografi, npr. Maučec, Olas in drugi, so opozarjali na antropogeografske posledice sezonskega izseljevanja, zlasti na navajenost dela na ravnici, na odprtem in posledično težje v tovarnah in drugih zaprtih prostorih.

Izseljevanje Prekmurcev in Prekmurk v času gospodarske krize:

Leto	Francija	Jugoslavija	Nemčija	Skupaj	Ženske
1929	1081	5410	872	7363	35%
1930	1963	4747	1805	8515	36%
1931	1976	3269	970	6215	41%

Vir: Matija Maučec, *Prenaseljenost in sezonsko izseljevanje v Prekmurju*.⁵⁰

Osamljenost Prekmurja je pripeljala do razvitosti močnega provincialnega (regionalnega) čuta. Z vidika zgodovinopisja je bila v primeru Prekmurja dana doslej velika pozornost tudi selitvenim temam. Leta 1990 je bilo tej temi posvečeno tudi zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Murski Soboti.⁵¹ Kritično o odnosu slovenskega zgodovinopisja do prekmurske zgodovine, vključujoč tudi selitve, je bilo spregovorjeno na predzadnjem zborovanju slovenskih zgodovinarjev leta 2001 na Roglji.⁵² Opozoril bi rad še na dejstvo, da so se z znanstvenega

⁴⁶ S strani Kraljevine SHS je prišlo do zasedbe Prekmurja avgusta 1919, 1920 so bile s trianonsko pogodbo določene nove meje.

⁴⁷ Matija Maučec, *Prenaseljenost in sezonsko izseljevanje v Prekmurju*, Geografski vestnik IX/1–4 (1933), str. 113. Olas ugotavlja, da je bila pri protestantih manjša rodnost kot pri katoličanih, kar je povezoval tudi z ekonomskim (ne)razvojem.

⁴⁸ Posledica naj bi bila bolj rahla in manj čustvena navezanost na zemljo. V: Ludvik Olas, *Razvoj in problemi sezonskega zaposlovanja prekmurskega prebivalstva*, Geografski vestnik XXVII–XXVIII, 1955–65, Ljubljana 1957, str. 176–208. Zanimiva je primerjava s kočevskimi Nemci, ko so jim zaradi krošnjarstva mnogi očitali, da zanemarjajo odnos do zemlje in da je ne »ljubijo« tako, kot bi jo morali.

⁴⁹ Do leta 1910 je odšlo v čezmorske kraje 5.867 oseb. Po letu 1918 se je izseljevanje Prekmurcev usmerilo, prvič, v Kanado in Južno Ameriko, drugič, v druge dele Jugoslavije (Slavonija, Vojvodina) in tretjič, v zahodnoevropske države, zlasti v Francijo in Nemčijo. Slednja dva tokova sta imela sezonski značaj. Zanemariti ne smemo tudi sezonskih selitev znotraj Slovenije (zidarji, tesarji, težaki...).

⁵⁰ Matija Maučec, *Prenaseljenost in sezonsko izseljevanje v Prekmurju*, Geografski vestnik IX/1–4 (1933), str. 115.

⁵¹ Glej prispevke v: *Zgodovinski časopis* 1991, šte. 2 (45) in *Kronika*, *Časopis za slovensko krajevno zgodovino* 1991, šte. 1–2 (39).

⁵² Metka Fujs, *Posebnosti prekmurske zgodovine in Darja Kerec*, *Prekmurje v ogledalu slovenskega zgodovinopisja*. V: *Temeljne prelomnice preteklih tisočletij*, Ljubljana 2001, str. 141–151 oziroma 366–370. Prispevek M. Fujs (*Prelomnice in posebnosti prekmurske zgodovine*) je objavljen tudi v: *Na prelomih tisočletij* (katalog razstave Pokrajinskega muzeja), Murska Sobota 2002, str. 79–88.

vidika lotili prekmurskih sodobnih selitev že pred izbruhom druge svetovne vojne; v mislih imam razpravo Ivana Škafarja »Socialni in gospodarski položaj prekmurskih in medjimurskih sezonskih delavcev v Baranji, Bački in Banatu v letu 1939«, ki je izšla v *Izseljenskem vestniku*, št. 8–9, septembra 1939.⁵³ Ne nazadnje je z interdisciplinarnega vidika v organizaciji Inštituta za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU (Ljubljana), Dr. Šiftarjeve fundacije (Petanjski) in Inštituta za migracije i narodnosti (Zagreb) potekala v Radencih mednarodna konferenca z naslovom »Sezonstvo in izseljenstvo v panonskem prostoru: sosodstvo Avstrije, Hrvaške, Madžarske in Slovenije« (Radenci, 22. do 25. oktobra 2002).

Skratka, večdisciplinarni pristop in povezanost prostora, v našem primeru Prekmurja, s širšim prostorom, je pot za nadaljevanje obravnav posamezne regije. Celo več, manjka nam primerjalnih študij med njimi. Že gornji primeri nam dokazujejo, da lahko najdemo glede tega mnoge skupne poteze, hkrati pa veliko različnosti, ki dokazujejo potrebo po regionalnih oziroma lokalnih raziskavah tudi z vidika selitev ljudi.

Regionalna zavest med izseljenci

Zanima nas odnos med etnično (slovensko) in regionalno identiteto med izseljenci oziroma Slovenci po svetu. Regionalna zavest vključuje združevanje različnih osebnih in skupnih identitet.⁵⁴ Ena od slednjih je tako imenovana etnična identiteta. Ko govorimo o izseljevanju najpogosteje uporabljamo oznaki *slovenski izseljenci* in *Slovenci po svetu*, čeprav se zavedamo, da so bili med njimi tudi pripadniki drugih etničnih skupin. Nekoliko manj pa imamo pred očmi dejstvo, da so prihajali iz raznih delov slovenskega prostora, iz različnih regij. Vtis je, da je bila regionalna identiteta najmočnejše prisotna v času Avstrije, v manjši meri kasneje, čeprav ni izginila do današnjih dni. Regionalna identiteta oziroma zavest v tujini pride bolj do izraza v kompleksnejših naselbinah; teh je bilo med Slovenci v priseljenjskih okoljih malo. Pri slovenskem izseljenstvu lahko bolj govorimo o razpršenosti kot kompaktnosti naselitve, kar je spodbujalo k večjemu *mešanju* s pripadniki drugih priseljenjskih etničnih skupin, npr. v rudarskih kolonijah v zahodni Evropi, manj s pripadniki naroda priseljenjskega okolja. Dokler so obstajale verižne selitve (vedno novi dotok priseljencev iz domačega okolja) se je slovenska in regionalna pripadnost ohranjala, ko tega ni več, se je proces asimilacije okrepil in s tem izginjanje Slovencev v novem jezikovnem in kulturnem okolju. Ko govorimo o pripadnosti moram poudariti tudi zavest o pripadnosti določeni socialni skupini, npr. rudarskemu stanu, ki je marsikdaj prerasla etničnost in združevala priseljence v skupnih prizadevanjih za ureditev socialnih razmer v novem okolju.

Kaj lahko uvrščamo v sklop *regionalne identitete* med izseljenci? Gre za prenos delčka domovine v novo okolje, to je skupne zavesti o pripadnosti nekemu prostoru, ki so ga zapustili, hkrati pa tudi za ohranjanje vrednot, navad in običajev izvornega prostora. Poudarjanje slovenskega jezika kot temeljne identifikacijske prvine v novem okolju, torej skrb zanj in njegovo ohranjanje, je vedno v ospredju, vendar moramo pri tem ločiti dva nivoja, prvič, ohranjanje in uporabo knjižnega jezika, ki je bila omejena na ozek intelektualni vrh v izseljenstvu, in drugič, na uporabo narečnih govoric oziroma dialektov.⁵⁵ Slednje je odražalo

⁵³ Marjan Drnovšek, Pravniki Ivan Tomšič in znanstveno proučevanje izseljenjskega vprašanja. Vilfanov zbornik (Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU), Ljubljana 1999, str. 590.

⁵⁴ Jože Velikonja, Nekaj pogledov na ameriško socialno geografijo. Geografski vestnik LXI (1989).

⁵⁵ Več o tem v: Ustvarjalnost Slovencev po svetu. 38. seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 24. 6.–13. 7. 2002. Zbornik predavanj. Ljubljana 2002.

regionalno pripadnost, ki se je ohranjala tudi pri otrocih. Zato nas ne sme presenetiti, da mnogi potomci izseljencev govorijo – bolje ali slabše – narečni jezik svojih staršev, zlasti tisti, ki so spoznali slovenski jezik samo v krogu družine in niso hodili v dopolnilne šole slovenskega jezika v tujini. In celo več, če poslušamo potomce argentinskih Slovencev, ki so si pridobili izvrstno jezikovno izobrazbo tudi v slovenskem jeziku, dobimo vtis, da govorijo jezik, ki zveni nekoliko arhaično, preveč književno. Navedimo še starejši primer, ki ga je doživel Božidar Jakac na svoji poti po ZDA. Leta 1929 je bil v neki slovenski naselbini predstavljen mlademu dekletu, ki je bila rojena slovenskim staršem v novem okolju. V angleščini mu je povedala, da ne zna »visoke slovenščine«, nato pa je spregovorila nekaj besed »v pravem ribniškem narečju«, kar je komentiral: »Kako naj izrazim komično prijeten vtis, ko me je sredi tujega sveta presenetilo s starokrajnščino«. ⁵⁶ Še bolj so se regionalne prvine ohranile na nivoju navad in običajev, saj so se rojaki v tujini radi združevali po regionalnem izvoru, zlasti v prostem času, npr. v gostilnah, na nedeljskih piknikih ipd. Tudi na formalnem nivoju, npr. v izseljenskih društvih in pri časopisni produkciji, so se kazale regionalne značilnosti po članstvu (društva) in vsebini (časopisa). Včasih bolj in drugič manj razvidno, saj so se regionalne prvine večinoma prepletale z narodnimi, nazorskimi, političnimi, interesnimi in drugimi prvini.

Na drugi strani je vznemirljivo vprašanje, koliko so se slovenske etnične prvine vnesle v priseljska okolja, da so jih le-ta sprejela za svoje? Poznamo kar nekaj tovrstnih primerov, npr. enačenje Slovencev s polko, potico in klobaso v ZDA, čeprav vsaj dve omenjeni identifikacijski prvini (polko in klobaso) lahko pripišemo tudi drugim, npr. Poljakom in Nemcem. Tudi v Franciji med obema vojnoma so slovenski rudarji združevali prvine slovenskih običajev s francoskimi, npr. pri organiziranju t.i. vinskih trgatav, pri izboru glasbe na veselicah ipd. To je deloma posledica prisotnosti priseljencev in domačinov na skupnem dogodku. Še bolj zanimivo pa je vplivanje različnih etničnih prvin v rudarskih kolonijah, kjer so živeli priseljenci različnih narodnosti. Skupno življenje je prinašalo tudi skupne manifestacije na verskem, družabnem itd. področjih. Ker gre bolj za področje družabnosti, navad in običajev, se lahko vprašamo, koliko so bile pri tem udeležene bolj regionalne prvine, prinesene iz različnih izseljenskih okolij? Vzemimo samo primer hrane, ki je bila vedno bolj »lokalno« obarvana. Vemo, da so bile med izseljenci v 20. stoletju relativno močno zastopane slovenske kuharice, ki so vede ali nevede vnašale v prehrano pri delodajalcu prvine kuhinje, ki so jo poznale iz domačega okolja. Vendar je to že druga zgodba.

Poglejmo si primere iz časa množičnega izseljevanja v ZDA.

Izseljenci so se lahko identificirali z etnično/narodno pripadnostjo (Slovenci), državo (Avstrijo, Ogrsko, Italijo), s posamezno administrativno-upravno enoto (Kranjsko, Goriško, Štajersko...), širšim ali ožjim geografskim prostorom (Gorenjsko, Dolenjsko, Notranjsko ... Poljansko dolino nad Škofjo Loko, Ribniško dolino, Brkini), z rojstnim krajem oziroma domačo vasjo. Danes se ponovno krepijo v zvezi z zavestjo pripadnosti nekemu kulturnemu izročilu, opredmetenim v regiji. ⁵⁷ Te regionalne (prostorske) zavesti ali istovetenja z domačim krajem, so bile usidrane v izseljencih prve generacije, ki so se na formalni in simbolni kazale v opredelitvah kot so, sem Slovenec, Avstrijec, Kranjec, Gorenjec, Ribničan, Mariborčan.

Za kaj so se imeli izseljenci v avstrijski dobi? Mnogi so se izrekli za Slovence, drugi ne, pri mnogih je državljanstvo prevladalo nad etnično pripadnostjo (»smo Avstrijci«), veliko se

⁵⁶ Božidar Jakac, *Odmevi rdeče zemlje*. Po pismih iz Amerike priredil Miran Jarc (Jugoslovanska knjigarna Ljubljana), Ljubljana 1932, str. 75.

⁵⁷ Vladimir Klemenčič, Jernej Zupančič, *Regionalizem – nov izziv za geografijo*. Primer slovenskega etničnega ozemlja, *Geografski vestnik* 64 (1992), str. 157–167.

jih je izrekalo za Kranjce, mnogokrat kot sinonim za Slovence itd.⁵⁸ Še več je prepletanja glede opredeljevanja v povezavi z regionalnim izvorom, kar na simbolni ravni lahko ponostavimo z mislijo: »sem Slovenec in Ribničan«. Zlasti etnično obmejna območja so še bolj zapletena, kar nam potrjuje misel pri dopisniku iz Jelšan (1865): »Res, da Slovenci nismo, pa slovensko beremo in govorimo, če tudi Hrvaško dobro umemo...«⁵⁹

Pri prekmurskih izseljencih je bila v tujini pomembna ločnica verska identiteta, saj so pripadali, na eni strani protestantom, evangeličanom in reformiranim (kalvinskim) vernikom, na drugi strani katoličanom.⁶⁰ V ZDA so Slovenci iz Ogrske najprej ustanovili Slovensko društvo (ust. 1912), ki je sprejemalo člane ne glede na svetovnonazorsko ali versko pripadnost, kar ni preprečilo kasnejšega ustanavljanja ločenih cerkvenih in dobrodelnih društev. Povezovala pa jih je prekmurščina, ki se je razlikovala od jezika na drugi strani Mure.⁶¹

Posebnost so geografske oznake. V primerjavi z velikimi priseljskimi narodi so redke slovenske krajevne oznake postale del ameriškega okolja. V *Zgodnji Danici* je urednik Luka Jeran leta 1865 kot pripombo k pismu misijonarja Franca Pirca zapisal: »Svetovali bi pa slovenskim novim naseljencem v Ameriki to-le: Naj se držijo skupaj, kakor drugi narodi, ki se ondi naseljujejo. Deželico, kjer bodo, naj bi imenovali 'novo Slovenijo', prvo vas ali mestice, ki ga vtegnejo sčasoma vstanoviti, naj kličejo 'novo Ljubljano', drugim naselbinam naj dajejo slovenska imena iz domačih krajev n.pr. Kranj, Selo, Grad itd. /.../«⁶² Na to pripombo so se pozitivno odzvali v *Novicah* s člankom »Severna Amerika – nova Slovenija« in objavili del Pirčevega pisma in uredniško pripombo.⁶³ Vzglede za to so našli zlasti pri Nemcih, s katerimi so potovali mnogi zgodnji slovenski izseljenci v ZDA in se tudi naseljevali v njihovi bližini. Razumevanje nemškega jezika, skupna pot prek Atlantika, vera in še kaj so vplivali na povezovanje že na poti in tudi na sobivanje tudi v novih okoljih.⁶⁴

Če vzamemo v roke samo razpravo Erika Kovačiča⁶⁵ zasledimo nekaj trajnejših imenovanj. Jeranov nasvet glede uporabe imena Slovenija ni rodil sadov, zanimiva pa je interpretacija, da je mesto Elyria (Ohio) dobilo ime po Iliriji ali Ilirskih provincah. Kar precej je bilo oznak s korenem Krain: Krain Township in Krain Creek (rečica ki izvira v Krain Township⁶⁶) (Minnesota), Krain City (Michigan), Krayn (Ohio), Krain (Washington)⁶⁷, Kranjski hrib (San Francisco), Kranz Lake (Minnesota). Ob tem se marsikdaj pojavi dilema, ali so imenovanja

⁵⁸ Anton Obreza je v svojih pismih 1880 uporabljal oznako Kranjec za prebivalce Kranjske (v konkretnem primeru za izseljence iz Gorenjske, Ljubljane in Dolenjske). Glej: Domače novice. V Ameriko, Slovenec, št. 87, 10. 8. 1880.

⁵⁹ Iz Jelšan v Čičih, *Novice* XXIV/14, 5. aprila 1865.

⁶⁰ Obstojala je še tretja, t.j. laična usmeritev.

⁶¹ Mihael Kuzmič, *Slovenski izseljenci iz Prekmurja v Bethlehemu v ZDA 1893–1924. Naselitev in njihove zgodovinske, socialne, politične, literarne in verske dejavnosti*, Inštitut za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU (Migracije 2), Ljubljana 2001.

⁶² Kot uredniška opomba k pismu Franca Pirca »Iz Amerike, iz Krovinga, 8. maj. Travnja«, *Zgodnja Danica*, št. 15, 20. 5. 1865, str. 121.

⁶³ *Novice*, št. 22, 31. 5. 1865, str. 176.

⁶⁴ Marjan Drnovšek, *Usodna privlačnost Amerike. Pričevanja izseljencev o prvih stikih z novim svetom* (Nova revija), Ljubljana 1998.

⁶⁵ Erik A. Kovačič, *Slovenska imena na zemljevidu Amerike, Ave Maria koledar* 1981.

⁶⁶ Težje je to trdit za naselbino Novi Kranj (Kraintown), pozneje preimenovali v Sv. Anton (St. Anthony) v okraju Krain v Minnesoti. Ime je dobil bodisi po mestu Kranj ali deželi Kranjski. Sam se nagibam k tezi, da ga je dobil po mestu, saj bi se drugače imenovali Nova Kranjska in ne novi Kranj. V: Erik A. Kovačič, *Slovenska imena na zemljevidu Amerike, Ave Maria koledar*, 1981, str. 91.

⁶⁷ Krain, npr. ustanovitev naselbine Krain (Washington) konec 19. stoletja z namenom, da se s tem imenovanjem ovekoveči »staro slovensko domovino«. Nedvomno je trgovec in posestnik žage Mal. Malnerič, ki je kraju dal ime, imel v mislih Slovenijo (Kranjsko), manj pa mesto Kranj. V: Trunk, *Amerika in Amerikanci*, str. 531.

po deželi Kranjski ali po mestu Kranj? Zlasti, če so jim imenovali gorenjski priseljenci. Tudi naziv Kranjec nima trdne potrditve v primeru Kranz Lake (Minnesota). Tudi Ljubljana ni imela svojega poimenovanja v ZDA, razen oznake z začetka 20. stoletja »clevelandska Ljubljana«, nanašajoč se na veliko število Slovencev, živelih v tem mestu (Cleveland kot največje slovensko mesto, na drugem mestu Trst in šele na tretjem Ljubljana). Dela mesta Cleveland, kjer so živeli Slovenci, so imenovali Žužemberk in Ribnica.⁶⁸ Zato pa ga je imela Idrija: New Idria in Mt. Idria (Idria Peak) v Kaliforniji. Poznamo poimenovanja po osebah, kjer nedvomno vodi misijonar Friderik Baraga. Kovačič našteva naslednje: Baraga County, Baraga Creek, Baraga Lakes, Baragaview, Baraga State Forest, Baraga State Park, Baraga Township, Baraga Village, Upper Baraga Lakes (Michigan), Baraga's River (Minnesota) in poskus Baraga Point (Wisconsin). Svoje »kraje« sta dobila tudi misijonarja Jožef F. Buh (Buh Township, Michigan) in Franc Pirc, to je Pierz Township in mestece Pierz (v njem še Kamnik Street) in New Pierz (železniški zaselek), vsa v Minnesoti. Iz slovenskih priimkov so izhajala geografska imena Klobucher Bay, Kroschel Township in Stonich Island (Minnesota). V Michiganu je Kovačič našel naselbino Traunik, kjer so delali slovenski gozdni delavci. Da to niso edina poimenovanja v Severni Ameriki nam potrjuje zgodba Freda Bahovca (Bahovec Peak in Mont Safran na Aljaski).⁶⁹

Če prelistamo Trunkovo knjigo *Amerika in Amerikanci* (1912) najdemo v opisih slovenskih naselbin v ZDA⁷⁰ glede izvora priseljencev vse možne regionalne opredelitve, ki jih je nedvomno dobil s strani samih izseljencev. Najpogosteje najdemo oznako Slovenci, nato pa oznake pokrajinskega ali krajevnega izvora. Določeno opredeljevanje pomenijo tudi imena raznih društev, podpornih organizacij in domov. Na slovenskem nivoju npr. *Slovenija, Slovenski dom, Slovenska zastava, Slovenski bratje, Slovenska godba, Mladi Slovenec, Zavedni Slovenec, Zavednost Slovencev, Domovina* itd.⁷¹ Najdemo tudi društvo *Kranjsko slovenski dom* in *Dolenjc*. Zlasti na področju izobraževalnih in pevskih društev so pogosta imena *Vodnik, Dr. Prešeren, France Prešeren...Adria, Lira, Zvon, Orel, Sokol, Triglav, Slavček, Slavec, Sava, Savica, Bled...Biser gora, Planinski bratje, Planinski raj, Vrh planin* itd. Vsa ta imena so povezana s slovenskimi, jugoslovanskimi ali slovanskimi istovetnostnimi elementi. Včasih so z imenom opozorili na spolno identiteto, npr. *Jutranja zarja, Lilija vrtnica* (obe ženski društvi) in *Moška enakopravnost*. Največ je bilo imen povezanih z verskim nazorom in politično opredelitvijo. Ne nazadnje, najdemo tudi imena društev, ko se opozori na priseljenško okolje, npr. *Novi dom, Detroitški Slovenci, Duluthški Slovenci, Bearkriški Slovenci* itd. Skratka, na področju javnega delovanja so pri imenovanju prevladovala širša imena, vključujoč vse Slovence ali vsaj tiste, ki so pripadali katoliškemu ali socialističnemu ali »naprednemu« taboru v ZDA. Regionalne posebnosti na tem organizacijsko društveno nivoju niso bile v ospredju.

⁶⁸ »Največ tu bivajočih rojakov je iz žužemberskega okraja in ribniške župnije. Zato ima tudi cesta, imenovana St. Clair, dva slovenska oddelka, ki jim pravimo Slovenci Žužemberk in Ribnica. Žužemberk stoji bolj proti zahodu, Ribnica pa proti vzhodu. Sedaj Ribnica nadvladuje Žužemberk. Da Ribnica raste, je vzrok, da stoji tu slovenska cerkev in tiskarna 'Nove domovine', ali kakor ji hudomušneži pravijo 'Ribniški Press'«. V: Pismo iz Amerike, Cleveland meseca septembra. Slovenski narod, šte. 222, 28. 9. 1906.

⁶⁹ Fred Bahovec, Ljubljančan na Aljaski. Spomini in lovske zgodbe, Ljubljana 1987, str. 58–60. Goro Safran je poimenoval po Ljubljančanu Francu Zafranu.

⁷⁰ Jurij Trunk, *Amerika in Amerikanci*, Celovec 1912, str. 464–542.

⁷¹ Slovenci so bili vključeni tudi v društva z imeni *Slovan, Slavija, Slovenska godba, Amerikanska Slavija... Tolstoj... Ilirija... Balkan... Jugoslovanski dom, Jugoslovan, Jugoslovanska jednota* itd.

Poglejmo si časopisje, ki je izhajalo v ZDA do leta 1914.⁷² Tudi tu se v imenih na eni strani poudarja slovenski narod (*Glas naroda*, *Narodna beseda*, *Narodni vestnik*), na drugi strani hkrati pripadnost novemu okolju (*Amerikanski Slovenec*, *Nova domovina*, *Slovenski narod v Ameriki*, *Amerika... Glasnik od Gorenjega jezera*, *Coloradske novice*). Nekateri časopisi so z naslovom izpostavili versko ali ideološko opredelitev (*Ave Maria... Proletarec*), še bolj poudarjeno s podnaslovom (*Ave Maria: Slovenski nabožni list za jugoslovanske izseljenike v Ameriki*) ali politične opredelitve (*Proletarec: List za interese delavskega ljudstva. Glasilo Slovenske organizacije Jugoslovanske socialistične zveze v Ameriki*). V času vojne v Evropi so leta 1916 začela izhajati kar tri glasila, ki so bila namenjena Slovencem, ki so živeli v ogrski polovici monarhije (evangelikičanska *Szlobódna reics*, *Vogrski Szlovenecz* v Bethlehemu, Pa. in katoliška *Zvezda Vogrski Szlovenec* v Chicagu, Ill.).

Namesto zaključka

Z vidika opredeljevanja in združevanja oziroma življenja Slovencev v tujini se srečujemo z različnimi istovetnji tako s prostorskega, jezikovnega in verskega vidika kot glede ohranjanja navad in običajev »iz starega kraja«. Ne glede na različnost razlag regionalizma in opozoril o različnih objektivnih in subjektivnih kriterijev pri opredeljevanju regij, nas v gornjem primeru zanimajo odgovori na vprašanja, kaj je posameznik, živeč v določenem prostoru na Slovenskem, kot izseljenec *odnesel* s seboj v novo priseljenko okolje. Še več, kaj so posamezne skupine izseljencev kot pripadniki določenega socialnega okolja, izobrazbe in duhovne (ne)širine *prinesli* v nova okolja, tam prinešeno ohranjali in posredovali novemu okolju. Enako pomembno je tudi vprašanje, kaj so priseljenci *pridobili* v novih okoljih na vseh poljih življenja, od boljše plače do novih kulturnih pridobitev oziroma obogatitev. S tem prehajamo na področje kulturnega okolja, socializacije, osebne identitete itd., skratka na področja, ki so bolj v domeni sociologije, antropologije in psihologije.⁷³ To niso tako nepomembna vprašanja tudi za zgodovinarja, čeprav so omenjene vede bolj usmerjene v sedanost in prihodnost, manj v preteklost.

Opozoril bi rad še na vprašanje ohranjanja in izginjanja *slovenstva* v izseljenstvu, ki je marsikdaj povezano z nazorskimi, ideološkimi, političnimi in ne nazadnje pretirano čustvenimi odzivi in reakcijami. Pod pojmom *slovenstvo* v obravnavanem kontekstu razumem vso kulturno dediščino, od jezika do navad in običajev, ki so jo odnesli s seboj izseljenci. Težko je razumljeno dejstvo, da s prekinitvijo priseljenjskih tokov postajajo otočki slovenstva v tujini vedno bolj prepuščeni asimilacijskim procesom; iz generacije v generacijo se manjša tudi število tistih, ki jih ohranjanje jezika in tradicij dedov in pradedov sploh še zanima. Slovenija lahko in mora pomagati tistim, ki se med izseljenci prizadevajo za ohranjanje slovenskih tradicij, hkrati pa navezovati stike z njimi in spodbujati potomce izseljencev, da jim obudi zanimanje za Slovenijo. Foklora in sklicevanje na slovenstvo je premalo, zato je potrebno navezovati stike na področju znanosti, vse (in ne samo ljudske) kulture, na področju turizma (*cultural tourism*), šolstva, športa in še kje. In še eno področje odpira velike možnosti povezovanja, to je *rodoslovje*, iskanje korenin, ki že vrsto let odpira možnosti za medsebojno spoznavanje, navezovanje ustvarjalnih stikov, razpoznavnost Slovenije in ne nazadnje

⁷² Jože Bajec, *Slovensko izseljensko časopisje 1891–1945*, Ljubljana 1980.

⁷³ *Encyclopedia of social and cultural anthropology* (ur. Alan Barnard, Jonathan Spencer), Routledge, London & New York 1998.

za odkrivanje slovenskih korenin pri mnogih uspešnih potomcih. Tako si mnogi med njimi lahko razložijo marsikatero besedo, prehrabeno navado, melodijo pesmi, ohranjeni predmet in podobno, kar bi sicer prekril prah zgodovine.

In da se vrnem k tematiki tega prispevka, naj navedem primer Jill Johnson iz Minnesote, v kateri se pretaka kri pripadnikov številnih evropskih narodov, med njimi tudi slovenska. Slovenski predniki so odšli v ZDA leta 1870 iz Pobrezij na Gorenjskem. Po dolgoletnem iskanju smo ji na Inštitutu za slovensko izseljenstvo ZRC SAZU pomagali pri najdbi teh korenin. Takoj se je odzvala in prišla na obisk v Slovenijo. Kakor koli že to razumemo, v kraju prednikov in širše na Gorenjskem se je počutila notranje povezana s pokrajino, ki ji ni bila tuja, kot katoličanki so ji Brezje pomenile del njenega sveta, čeprav ne zna slovensko, ni bila navdušena nad slovensko hrano, kaj šele, da bi kaj več vedela o Sloveniji pred začetkom iskanja svojih korenin. Tudi ti ljudje so vredni našega zanimanja, čeprav bodo za mnoge večno ostali tujci.

Zusammenfassung

Die Mobilität der Slowenen und der Regionalismus

Marjan Drnovšek

Die Abhandlung setzt sich mit der Frage der Migration der Slowenen im 19. und 20. Jahrhundert auseinander im Zusammenhang mit regionalen bzw. lokalen Gegebenheiten, und zwar im Sinne eines Umrisses, der Hervorhebung einzelner Segmente und Musterbeispiele.

Die räumliche und soziale Mobilität sind wesentliche Bestandteile des Auswanderungsprozesses, den wir als eine Gesamtheit von Ereignissen auffassen, vom Entschluß, in die Fremde zu gehen, bis zur Assimilation an die neue Umgebung. Üblicherweise werden räumliche, statistische, kausale und organisatorische Zusammenhänge, weniger die soziale Mobilität hervorgehoben, welche letztere die Möglichkeit des Einzelnen bedeutete, den Aufstieg auf der gesellschaftlichen Skala im neuen Milieu zu schaffen. Dies manifestierte sich bei der ersten Auswanderergeneration, mehr noch bei den Folgegenerationen, die in der Regel in der Gesellschaft aufstiegen (Sprachkenntnisse, Ausbildung usw.). Trotz des geringen Siedlungs- und Sprachraums der Slowenen kamen regionale räumliche, sprachliche, ethnologische und andere Besonderheiten ihrer Herkunftsorte auch im neuen Milieu zum Ausdruck.

Es besteht ein enger Zusammenhang zwischen der Mobilität der Bevölkerung bzw. den Migrationen und allerlei »Grenzen«, die entweder nur formaler Natur waren wie etwa Verwaltungsgrenzen auf der unteren Stufe, die mehr oder weniger ausgeprägte Staatsgrenze zur österreichischen Ära u.a., oder echte Hindernisse für die Mobilität der Menschen, etwa zur Zeit des zweiten jugoslawischen Staates, vor allem bis Anfang der 60er Jahre des 20. Jahrhunderts. Bis zu diesem Zeitpunkt erkannten die jugoslawischen Behörden keine Auswanderung an, betrachteten sie diese doch als ein Phänomen der kapitalistischen Gesellschaften. Die Änderung von Staatsgrenzen und Gesellschaftssystemen im Laufe des 20. Jahrhunderts schlug sich nieder in der Möglichkeit bzw. Unmöglichkeit der freien Bewegung von Personen und somit der Auswanderung der Slowenen, die verschiedene Formen der zeitweiligen und dauernden Abwesenheit kannte. Ihre »Grenzen« errichteten auch die Einwandererstaaten durch immer schärfere Restriktionsmaßnahmen, wie etwa die USA (1924) zur Zeit der großen Wirtschaftskrise in den 30er Jahren des 20. Jahrhunderts oder die europäischen Staaten nach 1973. Auch die restriktive Migrationspolitik der EU weist auf die Tatsache hin, daß in der heutigen Welt, die zu einem »globalen Dorf« wird, die Mobilität von Bevölkerung, vor allem der unerwünschten (armen) Kategorien zunehmend eingeschränkt wird. Anders gesagt: Während die USA bis Ende des Ersten Weltkriegs dem Zuzug der ärmeren europäischen Bevölkerung offen standen, schob das heutige Europa dem Zufluß der ärmeren Bevölkerung aus dem osteuropäischen, afrikanischen und asiatischen Raum (Schengen-Grenze) einen Riegel vor.

Etwas zurückgestellt in der Diskussion über die Auswanderung der Slowenen in den genannten Jahrhunderten wurde die regionale Zugehörigkeit der Auswanderer, vor allem deren Regionalbewußtsein. Die Bindung an den engeren Herkunftsort, die besonders stark war zur Zeit der Massenauswanderung in die USA, ist bis heutzutage nicht abgerissen. Das manifestierte sich sowohl in der Sprache (Verwendung von Dialekten), der Vereinsgründung, als auch in der Musik, in Sitten und Bräuchen usw. Am besten erforscht ist der räumliche Aspekt der regionalen Herkunft von Auswanderern, sind doch die sogenannten Auswanderungsregionen, etwa Dolenjska (Unterkrain) und Bela krajina (Weißkrain), Beneška Slovenija (Slowenisch Venetien), Prekmurje (Übermurgebiet) und andere bekannt. Man kann sich des Eindrucks nicht erwehren, daß vor allem die Randgebiete des slowenischen ethnischen Territoriums am stärksten in die Migrationsprozesse involviert waren, was noch heute für die sogenannte Tagesmigration nach Österreich und Italien gilt.

Die vorliegende Abhandlung enthält eine Reihe von konkreten Beispielen, die manch bekannten Standpunkt bestätigen, und vor allem neue Fragen aufwerfen, die nur zum Teil Gegenstand der Geschichtsschreibung sind, vielmehr jedoch andere Fachbereiche wie etwa Geographie, Kulturanthropologie, Ethnologie, Psychologie, Soziologie und andere betreffen. Das spricht für die Notwendigkeit eines interdisziplinären Ansatzes bei der Behandlung von Migrationsprozessen im allgemeinen und folglich auch bei den Slowenen, sowohl vom Standpunkt der räumlichen und gesellschaftlichen Mobilität als auch vom Standpunkt der regionalen Herkunft und des Regionalbewußtseins der Auswanderer und ihrer Nachkommen.

PRISPEVKI ZA NOVEJŠO ZGODOVINO

Inštitut za novejšo zgodovino izdaja osrednjo slovensko zgodovinsko revijo za problematiko novejše zgodovine **Prispevki za novejšo zgodovino**. Revija izhaja že od leta 1960, najprej kot *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, od leta 1986 pa pod sedanjim imenom. Sprva je bila revija usmerjena izrazito v zgodovino delavskega gibanja in narodno-osvobodilnega boja, z leti pa je razširila krog predstavljane zgodovinske problematike na celotno zgodovinsko dogajanje na Slovenskem in širše v drugi polovici 19. stoletja in v 20. stoletju. Sedaj je to revija za novejšo slovensko zgodovino; izhaja enkrat ali dvakrat letno. V reviji objavljajo sodelavci Inštituta za novejšo zgodovino in tudi drugi zgodovinarji znanstvene razprave, strokovne članke, historično dokumentacijo, knjižna poročila in ocene ter tekočo letno bibliografijo sodelavcev Inštituta.

Revijo, tudi večino starih letnikov, lahko naročite na Inštitutu za novejšo zgodovino, Kongresni trg 1, 1000 Ljubljana, telefon: 200 3120 / faks: 200 3160. Naprodaj je tudi v vseh večjih slovenskih knjigarnah.